

УДК 821.161.2.091

О.А. Огульчанська

**СВІЙ/ЧУЖИЙ ХРОНОТОП У ТВОРАХ
ВІКТОРА ДОМОНТОВИЧА «ДОКТОР СЕРАФІКУС»
І ВОЛОДИМИРА НАБОВОКА «ЗАХИСТ ЛУЖИНА»**

Художній простір є важливою складовою поетики твору. Проблемам хронотопу у літературі присвятили свої праці М. Бахтін, Н. Копистянська, Д. Лихачов, П. Тороп, П. Флоренський та інші. Слушною є думка Н. Копистянської: «Простір є не тільки місцем та тлом дії, а й чинником, який впливає на людську свідомість, почуття, формує характер, фізичне і духовне обличчя дитини та дорослої особи...» [5, с. 86]. Аналіз часопросторових координат дає змогу досліднику заглибитися у внутрішній світ персонажа, відобразити особливості світобачення письменника. «Хронотоп охоплює всі сторони художнього твору: впливає на жанрову специфіку тексту, композиційну структуру, висвітлення художнього образу в творі» [4, с. 91]. Монологічним дослідженням хронотопу у творах Віктора Домонтовича займалися В. Агеєва, Т. Белімова, С. Білокінь, Г. Саган та ін. Часопростір романів Володимира Набокова цікавив Л. Колотнева, А. Масленнікову, Д. Морозова, Н. Степанову, Й. Тинг-Чіа, Н. Шитаківу. Компаративний аналіз творів українського і російського письменників здійснили Р. Ткачук, Н. Роднюк та ін.

Мета нашого дослідження: проаналізувати своєрідність і функціонування свого/чужого простору у творах «Доктор Серафікус» і «Захист Лужина». Обидва твори розкривають психологію особистості, відірваної від сучасного їй життя. Комаха і Лужин практично не намагаються пристосуватися до загальноприйнятих правил, прийняти гру суспільства. Вони будують свій власний простір. Варто зазначити, що у свідомості обох персонажів простір поділяється на свій і чужий. Цей поділ не є умовним, адже і Комаха, і Лужин свідомо уникають чужого простору, що може нести небезпеку, певні незручності. Слушним є зауваження С. Білоконь: «Герой існує ніби

у своєму власному світі, прагне відгородитися від інших людей та подій, які його зовсім не стосуються» [1, с. 243].

Упродовж розгортання подій у творах можна помітити виразне відокремлення, відчуження персонажів від зовнішнього/чужого простору; формування свого простору, де вони шукають і, певним чином, знаходять порятунк. Прагнення до усамітнення головного персонажа бачимо в романі В. Набокова. Письменник повсякчас акцентує на цьому, говорячи про дитинство Лужина, про його гостре неприйняття чогось нового, невідомого. Навколишній світ хлопець сприймає вороже. Уже з дитинства він намагається навіть не просто відгородитися, а створити свій простір. Під час переїзду сім'ї із села до міста він тікає з будинку, згодом повертається і ховається, але батькам вдається його знайти. Лужин почувається нещасним і в школі, де намагається уникнути будь-яких стосунків із однокласниками. У нього і тут з'являється шматочок свого простору – це тихий і безлюдний куточок у дворі біля дров: «Он избрал это место в первый же день, в тот тёмный день, когда он почувствовал вокруг себя такую ненависть, такое глумливое любопытство, что глаза сами собой наливались горячей мутью ...» [6, с. 102]. Автор постійно наголошує на тому, що маленький Лужин почуває себе добре лише в цілковитій ізоляції від оточуючих його людей, навіть, від рідних. Комфорт не є для нього головною умовою захищеності і спокою, згадаймо кабінет діда – «... где даже в самые жаркие дни была могильная сырость, сколько бы ни открывали окна, выходявшие прямо в тяжелую, темную хвою...» [6, с. 116]. Дослідниця Н. Степанова слушно зазначає: «... он (В. Набоков – Авт.) создал свой уникальный космос с особым пространством и временем, с особой системой координат, с собственной философией и шкалой ценностей. В этом космосе очень сложны отношения между жизнью и смертью, между реальным и нереальным, между субъективным «я» и внешним миром» [7]. Зовнішній світ є для Лужина чужим із самого дитинства. І вже у дорослому житті він не намагається зблизитися з людьми, завести друзів. Усе, що відбувається у чужому (зовнішньому) просторі його абсолютно не цікавить. Його внутрішній (свій) і зовнішній

(чужий) хронотопи існують паралельно і перетинаються лише тоді, коли у зовнішньому просторі з'являється інформація про черговий шаховий турнір. Але, отримавши певну інформацію, Лужин одразу переносить її до свого часопростору. Іноді він поводить дивно, іноді – зухвало. І чим частіше відбуваються турніри, тим дивнішою стає його поведінка, тим важче йому повертатися до реальності. Він не орієнтується у чужому часопросторі. Його реакцію на таку, здавалось би, важливу трагічну подію, як смерть батька, автор передає через реакцію на неї і роздуми з цього приводу дружини Лужина: «Да и вспоминал-то он равнодушно, – ей было странно, что вот он месяц тому назад потерял отца и сейчас без слёз может смотреть на дом, где он в детстве жил с ним вместе» [6, с. 134]. Для неї така поведінка є незрозумілою і дивною. Адже домівка батьків у людини асоціюється з добром, затишком, радістю, веселим дитинством. Лужин же із самого дитинства залишив будинок батьків і всі події, пов'язані з ним, у чужому просторі. Варто звернути увагу на те, що дружина завжди знаходить виправдання своєму чоловікові. І цей випадок не є виключенням: «Но даже в этом равнодушии, в его неуклюжих словах, в тяжёлых движениях его души, [...] ей мерещилось что-то трогательное, трудно определяемая прелесть, которую она в нём почувствовала с первого дня их знакомства» [6, с. 134].

Зовнішній часопростір частіше поступається внутрішньому (своєму). Коли Лужин залишається вночі один в кімнаті, він не відпочиває, а радіє з того, що хоча б вночі ніхто не ставитиме йому питань, не змушуватиме його до розмов: Лужин продовжує відтворювати і програвати уявні ходи і комбінації. Таким чином, присутність Лужина у зовнішньому часопросторі стає напруженою, що і призводить врешті-решт до того, що він закінчує гру із зовнішнім життям (випадає з нього), переходячи до свого віртуального світу.

Сприйняття часу персонажами різне. Якщо для Комахи «...дні, тижні, роки зливаються в один одноманітний плин, що в ньому тижні, місяці, навіть роки линуть і зникають непомітно ...» [2, с. 301], то для Лужина – реальний час перестає існувати (як і простір). Погоджуємося з думкою Л. Колотневої з цього приводу. Науковець

зазначає: «Время внутреннего мира героя качественно другое, чем время окружающей его действительности; для него характерно предельно субъективное восприятие времени. Лужин воспринимает время, как и пространство, через игру в шахматы» [3, с. 54]. Хоча в поодиноких ситуаціях Лужин ще живе в реальному світі: навіть може загади місце, де був багато років тому. Але все, що він згадує – шаховий турнір і свій третій приз на ньому. Саме тому у романі В. Набокова, не зважаючи на широку географію, не відчувається розширення просторових координат. Для автора важливим є показ психологічного стану персонажа у своєму/чужому просторах.

І для професора, і для шахіста минулого не існувало. Обидва не любили про нього згадувати. Але, якщо В. Набоков цим небажанням Лужина підкреслює його постійну заклопотаність реальними й уявними ходами, турнірами, комбінаціями, то Віктор Домонтович акцентує, що у минулому Комахи залишилося багато речей і місць, що навіювали прикрі спогади. Український письменник переконливо зображує психологічний стан персонажа у своєму/чужому просторі через уведення до тексту різних ситуацій, пояснень, констатацій. Комаха боявся зовнішнього простору, і у свій особистий простір, що обмежувався лише кімнатою, нікого не запрошував. Автор акцентує: «До Комахи не приходив ніхто» [2, с. 390]. Проте, незважаючи на те, що Комаха, на відміну від Лужина, мав місце, де почувався у безпеці, вільно, він не особливо турбувався про те, який вигляд має його помешкання. Письменник дає змогу читачеві побачити кімнату професора очима іншого персонажа: «Кімната Комахи справляла враження нежилої, а речі й меблі – сторонніх і випадкових, ніби випадкова людина оселилася в порожній засміченій кімнаті, номері третьосортного готелю» [2, с. 394]. Таким помешкання чоловіка бачить Таїсія. Таким чином, подаючи опис кімнати очима сторонньої людини, а не самого господаря, автор уникає суб'єктивності сприйняття. Комаха боїться пускати до свого простору сторонніх людей. Він не відчуває потреби включати до свого інтимного простору інших людей, які не здатні його зрозуміти. У нього є навіть пояснення такому гострому небажання бути оточеним людьми. Комаха «пишався з самоти» [2,

с. 464], всім тим, чим він займався, що складало сутність його життя, він «зводив на ступінь філософської теорії» [2, с. 464]. У цьому замкненому просторі він відчувається вільним. Кожний його день схожий на інший. Його часопростір циклічний: «... день замкнено в усталений розклад незмінно в певні години і хвилини повторених вулиць, прочитаних лекцій» [2, с. 364]. Він може трохи спочити (усього півгодини) у садку, вести бесіди з єдиним співрозмовником – Ірцею. А ввечері знову сідає працювати. І так щодня. Автор нічого не говорить про результати тієї кропіткої праці науковця. Складається враження, що все, що робить Комаха, немає ніякого значення ані для нього, ані для наукового світу: «Він гадав, що рухається вперед, тим часом, рухалась епоха, а він лишався на тому ж таки місці» [2, с. 450]. Лужин, на відміну від професора, не помічає просторових координат: він грає в різних містах і країнах, не зациклюючись і, навіть, не звертаючи уваги на те, де він знаходиться. Для нього головний простір і час – його особистий, віртуальний. У ньому він відчуває себе щасливим.

Відірваність персонажів підкреслюється і їхнім зовнішнім виглядом. Обидва вони не надають значення тому, як вони виглядають. Так, наприклад, Комаха міг з'явитися на лекцію «без краватки або ж на засідання наукового товариства з незастібнутими гудзиками. Його ласкаво одводили вбік і з убивчою чемністю нагадували, що в нього не все гаразд із краваткою або ж з гудзиками» [2, с. 281]. Лужин також був неухажливий до свого зовнішнього вигляду. І, навіть, зовні обидва були схожі. Комаха і Лужин не відзначалися ані привабливістю, ані харизмою, ані міцним здоров'ям. Так Віктор Домонтович подає опис Комахи: «Величезне тіло Комахи і його червоне, голене, квадратове обличчя здавалися купою м'яса. Руки його закінчувались масивними кулаками, що в них легше було уявити молоток коваля чи сокиру м'ясаря, ніж тендітне перо вченого» [2, с. 385]. Образ Лужина Набокова теж не відзначається привабливістю: «Слишком полный и дряблый для своих лет...» [6, с. 221]; «Из-под полуопущенных, снова распухших ...», «Его большое лицо, с вялыми складками у носа и рта, слегка лоснилось, и на щеках золотистой от света щетиной

уже успел за день наметиться вечно сбываемый и вечно всходящий волос» [6, с. 224]. Лужин абсолютно «відірваний» від світу реальних речей. У реальному просторі знаходиться лише його тіло. У «чужому» (зовнішньому) часопросторі його підтримує дружина: «Единственной её заботой в жизни было ежеминутное старание возбуждать в Лужине любопытство к вещам, поддерживать его голову над темной водой, чтоб он мог спокойно дышать» [6, с. 198]. На нашу думку, письменник змальовує жертвоне кохання жінки, яка, усвідомлюючи всю марність сподівань на щасливе повноцінне подружнє життя, здатна просто бути поруч із чоловіком, який іноді просто не помічає її: «С неприятным чувством, что подглядывает сквозь замочную скважину судьбы, она на миг нагнулась и увидела будущее – десять, двадцать, тридцать лет, – и всё было то же самое, никакой перемены, всё тот же хмурый, согбенный Лужин, и молчание, и безнадежность» [6, с. 224-225].

Письменники наголошують на тому, що між персонажами і їхнім оточенням, рідними, друзями немає взаєморозуміння, немає духовної близькості. Комаха і Лужин не усвідомлювали цього, не страждали, сприймаючи таке життя як норму. Їх обох обтяжували розмови, їм обом неважливою була думка оточуючих про те, що вони говорять чи роблять. Серафікусові для того, щоб почуватися у безпеці, спокійно, достатньо замкнутися у своїй кімнаті, зайнятися науковою діяльністю. Він, на відміну від Лужина, не збирається зникати з реального простору: він лише відмежовується від нього. Лужин же впродовж розгортання подій у творі намагається покинути реальний часопростір. Причому це уникання зовнішнього часопростору відбувається з перших сторінок роману. У кінці твору шахісту вдається подолати межі зовнішнього (ворожого) хронотопу: вікно замкненої кімнати є однією з форм межі (подолання персонажем чогось). Для того, щоб подолати чужий простір, Лужину доводиться докласти зусиль: «Лужин дёрнул за ручку нижнюю раму, но что-то прилипло или зацепилось, она не хотела открыться» [6, с. 237], «Решившись наконец, он поднял стул за ножки и краем спинки, как тараном, ударил» [6, с. 237], «Большие

клинья и углы ещё торчали в раме. Что-то полоснуло его по шее, он быстро втянул голову обратно – нет, не пролезть» [6, с. 237]. Нарешті Лужину вдається звільнитися від чужого часопростору – він зникає у розбитому вікні. «Катастрофа – самоубийство Лужина – завершает разрыв, произошедший во времени и в пространстве. Окно символизирует выход в иное космическое измерение. Лужин, выпадая окончательно из игры, выпадает из мира реального будущего. Причинно-следственные связи окончательно разрушаются. Жизнь Лужина становится и причиной, и следствием ухода героя из жизни, разрушением привычной пространственно-временной модели бытования человека в данном мире» [8].

Таким чином, проаналізувавши свій/чужий хронотоп у творах українського і російського письменників, ми дійшли таких висновків: по-перше, обидва автори акцентують на самотності персонажів і їхній відірваності від сучасної їм реальності; по-друге, спільною в обох творах є характерологічна функція хронотопу. На нашу думку, твори обох митців слова потребують подальшого глибшого і ґрунтовного компаративного дослідження поетикальних векторів.

Література

1. Білоконь С. Відображення соціологічних, культурологічних та психологічних концепцій початку ХХ століття в інтелектуальному романі Віктора Петрова-Домонтовича «Доктор Серафікус» / С. Білоконь // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2008. – Вип. 44. Ч. 1. – С. 242-247.
2. Домонтович В. Проза: у 3 т. / Віктор Домонтович. – Нью-Йорк: Сучасність, 1988. – Т. 1. Апостоли. Дівчина з ведмедиком. Аліна й Костомаров. Доктор Серафікус. – С. 359-511.
3. Колотнева Л. Пространственная и временная организация романа В. Набокова «Защита Лужина» / Л.И. Колотнева // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2005. – № 2. – С. 50-56.
4. Коркішко В. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту / В. Коркішко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 1. – С. 388-395.

5. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2012. – 344 с.
6. Набоков В. Машенька. Защита Лужина. Приглашение на казнь. Другие берега (фрагменты): романы / В. Набоков. – М.: Художественная литература, 1988. – 511с.
7. Степанова Н. Пространственно-временные отношения в художественном мире В.В. Набокова / Н. Степанова // Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. 2012. – № 2 (22). Режим доступа: <http://www.scientific-notes.ru/pdf/024-016.pdf> (дата звернення 15.09.2015).
8. Тинг-Чиа Й. Специфика пространственно-временной организации русскоязычных романов В. Набокова («Машенька», «Защита Лужина», «Приглашение на казнь») [Текст] : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.01.01 / Й. Тинг-Чиа. – М., 1999.– 18 с.

Анотація

**О.А. Огульчанська. Свій/чужий хронотоп у творах
Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус» і Володимира Набокова
«Захист Лужина»**

Хронотоп є важливою складовою поетики художнього твору. Аналіз часопросторових координат дає змогу досліднику заглибитися у внутрішній світ персонажа, відобразити особливості світобачення письменника. Компаративний аналіз творів українського і російського письменників здійснили Р. Ткачук, Н. Роднюк та ін.

Мета статті: дослідження свого/чужого хронотопу у творах, зазначених вище. Акцентується увага на тому, що у свідомості обох персонажів простір поділяється на свій і чужий. Таке чітке розмежування простору дало змогу поліаспектно проаналізувати характери, акцентувати на мотивації поведінки у певних моментах. Цей поділ не є умовним, адже і Комаха, і Лужин свідомо уникають чужого простору, що може нести небезпеку, певні незручності. Упродовж розгортання подій у творах можна помітити виразне відчуження персонажів від зовнішнього/чужого простору; формування свого простору, де вони шукають порятунку. Для персонажа Набокова – це віртуальний світ шахів, для професора з твору Віктора Домонтовича – кімната, з якої він майже ніколи не виходив.

Подальший порівняльний аналіз зазначених творів сприятиме кращому розумінню творчої лабораторії письменників.

Ключові слова: часопростір, свій простір, чужий простір, особистий простір, соціальний простір, сюжет, персонаж, компаративний аналіз, характер персонажа.

Аннотация

О.А. Огульчанская. Свой/чужой хронотоп в произведениях Виктора Домонтовича «Доктор Серафимус» и Владимира Набокова «Защита Лужина»

Хронотоп является важной составляющей поэтики художественного произведения. Анализ временно-пространственных координат даёт возможность исследователю углубиться во внутренний мир персонажа, отобразить особенности мировоззрения писателя. Компаративный анализ произведений украинского и русского писателей проводили Р. Ткачук, Н. Роднюк и многие другие исследователи.

Цель статьи: исследование своего/чужого хронотопа в произведениях, упомянутых выше. Акцентируется внимание на том, что в сознании обеих персонажей пространство делится на своё и чужое. Такое чёткое разграничение пространства даёт возможность полиаспектно проанализировать характеры, акцентировать на мотивации поведения в определённых ситуациях. Это деление не является условным, ведь и Комаха, и Лужин сознательно избегают чужого пространства, которое может нести опасность, определённые неудобства. В процессе развития событий в произведениях можно заметить отчуждение персонажей от внешнего/ чужого пространства; формирование своего пространства, где они ищут спасение. Для персонажей Владимира Набокова – это виртуальный мир шахмат, для профессора из произведения Виктора Домонтовича – комната, из которой он практически никогда не выходил.

Ключевые слова: хронотоп, своё пространство, чужое пространство, социальное пространство, сюжет, персонаж, компаративный анализ, характер персонажа.

Summary

O.A. Ohulchanska. One's/somebody's Chronotope in the Works of Fiction by Viktor Domontovych "Doctor Seraficus" and Vladimir Nabokov "The Luzhin Defence"

Chronotope is an important part of the work of fiction's poetics. The analysis of the spacetime coordinates gives a researcher an opportunity to go deep into a character's inner life, to represent features of a writer's worldview. The

comparative analysis of the Ukrainian and Russian writers' works was made by R. Tkachuk, N. Romanyuk and others.

The article focuses on the fact that in both characters' consciousness the space is divided into one's and somebody's. Such precise distinction of the space gave an opportunity to make the versatile analysis of the characters, to focus on the motivation of their behavior in particular moments. This division is not conditional, because both Komakha and Luzhin deliberately avoid somebody's space, which may bear danger, some inconveniences.

Further comparative analysis of the mentioned works of fiction will lead to the better understanding of the authors' creative laboratories.

Keys words: the comparative analysis, the plot, chronotope, the fiction's poetics, the novel, the conflict, the theme, the character.

Інформація про автора

Огульчанська Оксана Анатоліївна – ORCID: 0000-0003-2878-1905; кандидат філологічних наук, доцент Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72300, Україна